

Miksi koronarokotteet herättävät epäluuloa?

Johanna Nurmi

Samaan aikaan, kun yhteiskunnassa koetetaan saada koronarokotettujen lukumäärä riittävän kattavaksi ja mennään kolmatta rokotekierrosta, käydään eri foorumeilla keskustelua joidenkin ihmisryhmien haluttomuudesta ottaa rokote. Tähän keskusteluun kytkeytyy myös mielipiteenvaihto erilaisten pakkokeinojen käytön mahdollisuudesta näitä ryhmiä kohtaan. Johanna Nurmi avaa artikkelissaan tutkimuksiinsa perustuen erinomaisella tavalla tätä keskustelua ja tuo selkeästi esiin rokote kriittisyyden eri ulottuvuuksia.

Keskustelua siitä, miksi osa suomalaisista ei halua ottaa koronarokotetta ja mitä asialle tulisi tehdä, on käyty vilkkaasti koko kuluneen syksyn. Koronatilan jälkeen vaikeutuessa vuoden loppua kohti ja uuden omikron-variantin herättäessä huolta hallitus on esittänyt hoiva-henkilöstölle pakollisia rokotteita ja alkanut selvittää koronapassin käytön laajentamista muun muassa työpaikoille.

Tarkastelen tässä kirjoituksessa rokotteiden kyseenalaistamista Suomessa, rokoteasenteita ennen koronapandemiaa ja pandemian aikana, sekä (korona)rokotteiden kyseenalaistamisen ja kritiikin syitä. Omassa tutkimuksessani olen haastatellut vanhempia, jotka eivät anna lapsilleen kaikkia tai joitain rokotusohjelman rokotteita. Vanhempia haastattelin aluksi vuosina 2016–2019, ja vuoden 2021 syksyllä haastattelin osaa vanhemmista uudelleen koronarokotteisiin liittyen.

Tarkoitukseni on tarkastella rokotusasenteita ja -valintoja, ei arvioida rokote kriittisten näkemysten paikkansapitävyyttä lääketieteellisestä näkökulmasta käsin. Analysoin sosiologisesta näkökulmasta sitä, miten rokotteita kritisoivat ihmiset jäsentävät rokottamista, siihen liittyvää tiedontuotantoa ja toimijoita. Tavoitteeni on

ymmärtää ilmiön kulttuurisia ja sosiaalisia taustoja, sekä ihmisten kokemuksia ja sitä sisäistä logiikkaa, jonka kautta rokotuksen ottamatta jättämisestä muotoutuu heidän näkökulmastaan hyvä vaihtoehto.

Rokote-epäröintiä, rokote kriittisyyttä vai rokotevastaisuutta?

Rokotteiden kyseenalaistamisesta ja kritiikistä puhuttaessa käytetään useita eri termejä. Rokotevastaisuudella tarkoitetaan rokotteiden ja rokottamisen vastustamista yleisellä tasolla. Rokote kriittinen henkilö puolestaan kritisoi esimerkiksi joitain tiettyjä rokotteita tai rokotuskäytäntöjä, rokotetutkimusta tai terveysviranomaisten toimia. Rokote-epäröinnillä taas tarkoitetaan yksilötason pohdintaa liittyen rokotteen turvallisuuteen tai tarpeellisuuteen omalla kohdalla. Tätä pohdintaa monet tekevät vuosittain esimerkiksi influenssarokotteen suhteen.

Tässä tekstissä puhun pääasiassa rokote kriittisyydestä. Tutkimani ihmiset eivät yleensä vastustaneet rokotteita kategorisesti, vaan osa heistä oli esimerkiksi ottanut itse joitain rokotteita tai antanut tiettyjä rokotteita lapsilleen.

Rokoteluottamus ja -kritiikki Suomessa

Rokotteisiin liittyvä kritiikki on Suomessa melko vähäistä. Esimerkiksi ennen koronapandemiaa toteutetun Tiedebarometri-kyselyn (Kiljunen 2019) mukaan 95 prosenttia suomalaisista oli täysin tai paljolti sitä mieltä, että maassamme annettavat rokotteet ovat tehokkaita ja turvallisia. Lapsista vain noin prosentti on kokonaan rokottamattomia (THL 2019), eikä Suomessa juuri ole ollut organisoitunutta rokotevastaisuutta viime vuosikymmeninä.

Rokotteiden vastustamisesta tai kritisoimisesta keskustellaan usein melko historiattomasti, ja monet ajattelevat sen olevan lähinnä nykypäivän ilmiö. On kuitenkin hyvä muistaa, että rokotteita on kritisoitu niiden kehittämistä lähtien.

Suomessa rokotusten vastustamista alkoi esiintyä 1900-luvun alussa. Vastustus oli periaatteellista, perustui ensinnäkin lääketieteestä poikkeavaan sairauskäsitykseen, jonka mukaisesti rokotus tuhosi ruumiin elinvoiman eli vastustuskyvyn. Toiseksi rokotusvastaisuus oli vastareaktio rokotuspakolle – Suomessa oli tuolloin voimassa pakollinen isorokkorokotus alle 2-vuotiaille lapsille. Suomalaisen rokotuksen vastustajien päämääränä olikin rokotuspakkolain kumoaminen, sillä rokotuspakon katsottiin polkevan omantunnonvapautta sekä itsemääräämisoikeutta (Rytty 2020.). Sama huoli pakollisista rokotuksista ja itsemääräämisoikeuden menettämisestä on myös monilla tämän päivän rokotekriitikoilla.

Suomessa rokotettiin kansalaisia pandemiaa vastaan viimeksi kymmenisen vuotta sitten. Silloin sikainfluenssaa vastaan kehitetyn Pandemrix-rokotteeseen sai noin puolet suomalaisista. Rokotteesta seurasi kuitenkin yllättävänä haittavaikutuksena erityisesti lapsilla ja nuorilla puhjennutta narkolepsiaa (Sarkanen ym. 2017).

Koronarokotteen epäröinnin ja kritiikin ymmärtämiseksi Pandemrix-rokote on merkityksellinen kolmella eri tavalla. Ensinnäkin se horjutti kulttuurissamme vallitsevaa rokotusnarratiivia osoit-

tamalla, että haittavaikutuksia voi ilmetä väestötasolla, vaikka rokote olisi kliinisten testien mukaan turvallinen. Toiseksi Pandemrix-kohu aiheutti epäluottamusta terveysturvallisuuteen, jotka viestivät rokotteiden olevan turvallinen ja kritiikin mukaan reagoivat liian hitaasti rokotuksen haittasignaaleihin (Nurmi & Harman 2021).

Kolmanneksi Pandemrix-tapaus toi keskusteluun myös viranomaisten sidonnaisuuksia lääketeollisuuteen. Eniten keskustelua herätti THL:n ja GlaxoSmithKline –lääkeyhtiön tutkimusyhteistyö, jonka epäiltiin vaikuttaneen Pandemrix-rokotteeseen hankintapäätökseen. Yhteistyö poiki kymmeniä oikeuskanslerinvirastoon osoitettuja kanteluita liittyen terveysturvallisuuden toimintaan, ja kanteluita on käsitelty aivan viime vuosiin asti. Kantelut koskivat muun muassa Pandemrix-rokotteeseen hankintamenettelyä ja THL:n kaksoisroolia lääkeyhtiöiden rahoittaman rokotetutkimuksen toteuttajana ja rokotteiden hankintaan osallistuvana viranomaisena.

Pandemrix-rokotteeseen liittyneet narkolepsiatapaukset olivat monelle rokotekriittiselle alkusysäys rokotteiden ja terveysturvallisuuden toiminnan kyseenalaistamiselle (Nurmi & Harman 2021). Suomessa on lisäksi edelleen joukko Pandemrix-rokotteesta sairastuneita ja heidän omaisiaan, joiden luottamus terveysturvallisuuteen ja rokotteisiin on usein romahtanut, ja jotka jakavat kokemustaan esimerkiksi erilaisissa vertaistukiryhmissä. Pandemrix-rokote on siis ollut monella tavalla merkittävä tämän päivän rokotekriitikoille.

Koronarokotteisiin kohdistuva kritiikki ja epäluottamus

Samalla kun osa kansalaisista odotti kuumeisesti vuoroaan saada koronarokote, alkoi vuoden 2020 lopussa ilmestyä useita Gallup- ja kyselytuloksia, jotka kertoivat, että osa suomalaisista ei halunnut ottaa rokotetta. Syksyllä 2021 ilmestyneen THL:n raportin (Kontio 2021) mukaan asenteet koronarokotetta kohtaan ovat kuitenkin olleet pääosin

PANDEMRIX-ROKOTTEESEEN
LIITTYNEET NARKOLEPSIA-
TAPAUKSET OLIVAT MONELLE
ROKOTEKRIITISELLE ALKUSY-
SÄYS ROKOTTEIDEN JA TER-
VEYSTURVALLISUUDEN TOIMIN-
NAN KYSEENALAISTAMISELLE
(NURMI & HARMAN 2021).

myönteisiä koronanepidemian alusta alkaen. Kielteisesti koronarokotteen ottamiseen on huhtikuun 2021 jälkeen tehtyjen Kansalaispulsssi-kyselyiden mukaan suhtautunut keskimäärin 3–7 prosenttia vastanneista (Tilastokeskus 2021). Koronarokotteiden kohdalla erityistä on rokotemyönteisen väestön epäröinti. Myös sellaiset ihmiset, jotka suhtautuvat yleisesti rokottamiseen myönteisesti, ovat pandemian aikana pohtineet esimerkiksi koronarokotteen turvallisuutta.

Pandemian aikana tehtyjen kyselyjen valossa suomalaiset ovat koronan aikana luottaneet viranomaisiin ja tieteseen, eikä näytä siltä, että kriittisyys Terveiden ja hyvinvoinnin laitosta (THL) tai muita asiantuntijaviranomaisia kohtaan olisi merkittävästi lisääntynyt. Suomalaiset luottavat varsin vahvasti hallitukseen, viranomaisiin sekä tutkijoihin. (Jallinoja & Väli-verronen 2021.) Kuitenkin kyselyjen mukaan Suomessa on myös liikehdintää, jossa haastetaan voimakkaasti hallituksen ja terveysviranomaisten koronalinjauksia. Jonkinasteista epäluuloa hallituksen koronatoimia kohtaan esiintyy 22–31 %:lla suomalaisista – ja nämä näkemykset myös liittyvät haluttomuuteen ottaa koronarokotus (Jallinoja ym. 2021).

Tieteellisen asiantuntijatiedon kyseenalaistamisen ajatellaan usein johtuvan jonkinlaisesta lääketiede- tai tiedevastaisuudesta. Myös salaliittoteoriat ovat olleet näkyvästi esillä julkisessa keskustelussa koronan aikana. Jo ennen pandemiaa osa tutkimukseeni osallistuneista rokotekriittisistä vanhemmista jakoi rokotteita kritisoiivat ihmiset kahteen ryhmään: ”salaliittoteoreetikoihin” ja ”maltillisiin rokotekriitikoihin”, jotka tukeutuivat kritiikissään esimerkiksi tutkimustietoon ja tilastoihin. Haastattelussa osa vanhemmista kertoi tämän jaon edelleen voimistuneen korona-aikana. Osa rokotekriittisistä on heidän mukaansa mennyt entistä syvemmmälle salaliittoteorioihin. ”Maltilliset rokotekriittiset” kokevatkin olevansa rokotemyönteisten ja rokotevastaisten ryhmien välissä kuulumatta oikein kum-

paankaan. He kokevat myös tulevansa painostetuksi molemmilta tahoilta.

Miten rokotekriittisyyttä voidaan selittää ja ymmärtää?

Kun on pohdittu, miksi osa kansalaisista ei ole halunnut ottaa rokotteita, on usein tukeuduttu niin sanottuun puutemalliin (*knowledge deficit model*), jonka mukaan ihmisten haluttomuus ottaa rokotteita johtuu tiedon ja ymmärryksen puutteesta. Tieteentutkimuksessa on kuitenkin jo pitkään vallinnut käsitys, jonka mukaan puutemalli ei vastaa todellisuutta. Esimerkiksi rokotekriittisiin asenteisiin ja rokotteista kieltäytymiseen puutemallista johdetut vaikuttamisyrietykset eivät ole juuri tehonneet (Goldenberg 2021).

Puheen tietämättömistä kansalaisista ovatkin osittain korvanneet erilaiset taistelumetaforat, joissa tieteen nähdään olevan väärää tietoa levittävien tahojen, kuten rokotevastaisten liikkeiden, hyökkäyksen kohteena. Englanniksi ajatuksesta käytetään usein ilmausta ”*war on science*”. Taistelumetaforat yhdistävät erityisesti rokotekieltäytyjiin turhautuneita lääketieteen edustajia, sillä niiden pohjalta on helppo kuvitella yhteinen vihollinen: ideologisesti rokotevastaiset salaliittoteoreetikot, joiden päätä ei mikään järkipuhe pysty kääntämään. (emt.) Kiinnostavaa on, että tästäkin näkökulmasta suuri yleisö määrittänyt helposti tietämättömäksi ja ymmärtämättömäksi massaksi, joka on väärän tiedon vietävissä. Tällöin myös pakkokeinojen käyttö rokotekattavuuden ylläpitämiseksi tulee yhä houkuttelevammaksi, mikä taas vie yhä kauemmas luottamukseen perustuvasta rokottamisen mallista. Tämänkaltaisen kehityksen näkyä esimerkiksi Yhdysvalloissa.

Haastattelemani rokotekriittiset vanhemmat kokivat sekä rokotteita puolustavien että niitä vastustavien asenteiden koventuneen koronapandemian aikana. Keskustelun ja mielipiteiden polarisoituminen on jo ennen koronaa luonut

JO ENNEN PANDEMIAA OSA
TUTKIMUKSEEN OSALLIS-
TUNEISTA ROKOTEKRIITTI-
SISTÄ VANHEMMISTA JAKOI
ROKOTTEITA KRITISOIVAT
IHMISET KAHTEN RYHMÄÄN:
”SALIITTOTEOREETI-
KOHIN” JA ”MALTILLISIIN
ROKOTEKRIITIKOHIN”, JOTKA
TUKEUTUIVAT KRITIIKISSÄÄN
ESIMERKIKSI TUTKIMUS-
TIETOON JA TILASTOIHIN

tilannetta, jossa rokotuksia kritisoivat keskustelevat keskenään, usein esimerkiksi suljetuissa some-ryhmissä, ja rokotuksia puolustavat keskustelevat keskenään. Keskustelussa käytetään usein hyökkäävää tai alentuvaa sävyä, joka saa aikaan lähinnä sen, että viestiä ei vastaanota muut kuin jo valmiiksi samanmielisten joukko.

Rokotekriittisyyden sommitelma

Kun rokotekriittisyyttä aletaan tarkastella ihmisten kokemusten ja valintojen tasolla, siitä piirtyvä kuva monimutkaistuu. Rokoteasenteet voidaankin nähdä verkostoina tai sommitelmina. Rokotekriittisyys ja -myönteisyys eivät silloin asetu toistensa vastakohdiksi, vaan ihmisten eri rokotuksiin liittyvät asenteet ovat vaihteleva sommitelma erilaisia tietoja, kokemuksia, arvoja ja käytäntöjä. Rokoteasenteet eivät tule koskaan valmiiksi vaan niitä työstetään ja muokataan jatkuvasti. Esimerkiksi lapsensa rokottamatta jättäneet vanhemmat usein pohtivat asiaa rokote kerrallaan ja pitävät avoimena mahdollisuuden rokottaa lasta myöhemmin, tai lapsensa ja itsensä pitkään rokottamatta jättänyt henkilö voi riskejä puntaroituaan päätyä ottamaan koronarokotteen.

Rokoteasenteiden hahmottaminen sommitelmina tai verkostoina auttaa siirtymään pois lukituneista vastakkainasetteluista, kauhistelusta ja niihin liittyvästä ylireagoinnista. Näin voimme kuulla ja ymmärtää, mistä rokotteiden kritisoimisessa on kyse.

Tutkimustuloksistani välittyä selkeästi, että rokotekriittiset henkilöt ovat menettäneet luottamuksensa suhteessa terveysviranomaisiin, rokotetutkimukseen, lääketeollisuuteen ja terveydenhuollon toimijoihin. Suomessa rokotteiden ottaminen on ollut 1950-luvulta saakka vapaaehtoista ja perustunut nimenomaan kansalaisten luottamukseen viranomaistoimijoita kohtaan (Laurent 2017). Siksi havainto siitä, että rokotteita epäröivät tai niistä kieltäytyvät ihmiset eivät luota esimerkiksi terveysviranomaisiin, on merkittävä. Myös filosofi Maya Goldenberg (2021) on esittänyt, että rokote-epäröinti ja rokotekriittikki eivät ole tieteeseen kohdistuvan hyökkäyksen tai tiedevastaisuuden tulosta,

vaan merkki epäluottamuksesta (lääke)tieteen instituutioihin.

Kritiikin taustalla useita tekijöitä

Miksi rokotteita – koronarokotteet mukaan lukien – siis kyseenalaistetaan ja kritisoidaan?

Sekä omasta tutkimuksestani että kansainvälisestä sosiaalitieteellisestä tutkimuksesta, jota on tehty erityisesti parin vuosikymmenen ajan etenkin englanninkielisissä maissa, piiryy vahvasti kuva siitä, että kriittisyydessä on kyse ennen kaikkea luottamuksen menetyksestä. Suomen osaltakin on tärkeää kysyä yksityiskohtaisia kysymyksiä siitä, mihin instituutioihin, toimijoihin tai käytäntöihin rokotekriittiset eivät luota – yleispätevänä selityksenä luottamuksen rapautuminen ei ole niinkään toimiva, vaan helposti jopa estää yksityiskohtaisempaa analyysia, jonka kautta luottamuksen rapautumiseen voisi puuttua (Leach & Fairhead 2007, 29).

Toiseksi kriittisyydessä ei ole niinkään kysymys tiedevastaisuudesta kuin tieteeseen ja tiedontuotantoon liittyvistä arvoista ja riippumattoman tieteen ideaalista. Rokotteita kritisoivat pohtivat usein paljonkin tieteellisen tiedonkeruun käytäntöjä ja ongelmia, ja kritiikki kumpuaa huolesta, jonka mukaan riippumattoman tiedontuotannon ideaali ei lääketeollisuuden keskeisen roolin vuoksi rokotetutkimuksessa toteudu. Rokotekriittiset henkilöt ovat usein kiinnostuneita seuraamaan rokotteisiin liittyvää tutkimusta ja pyrkivät arvioimaan sen luotettavuutta. He myös kiinnittävät huomiota tieteellisen toiminnan sosiaaliseen luonteeseen, jonka he näkevät olevan altis taloudellisille, kulttuurisille ja poliittisille vaikutteille (Vuolanto ym. 2020).

Kolmanneksi rokotekriittikissä on kyse myös yhteiskunta- ja kapitalismikriittikistä. Rokotekriittisyyden syyt harvemmin palautuvat vain ihmisten omaan terveyteen liittyviin kysymyksiin, vaan taustalla on laajempaa poliittista kritiikkiä, joka liittyy paitsi lääkkeellistymiseen, medikalisaatioon ja koululääketieteen hegemoniseen asemaan yhteiskunnassa, myös lääketieteen ja kaupallisten intressien yhteen kietoutumiseen terveyden kentällä. Tätä kautta rokotekriittiset ryhmät asettuvat osaksi terveyden vastakulttuurisen liikehdinnän histo-

riaa, jossa problematisoidaan lääketieteen valtaa. (Nurmi & Salmenniemi 2019.)

Neljänneksi rokokritiikissä on kyse vaihtoehtoisista terveystieteistä ja -käytännöistä (Nurmi 2021). Nämä tekijät aiheuttavat erityisesti kohtamattomuuden ongelmaa terveydenhuollossa. Terveydenhuollon työntekijöillä ja rokotteita epäröivillä potilailla on hyvin erilainen kehys, josta käsin terveyttä ja rokottamista katsotaan. Kun nämä kehukset eivät kommunikoi keskenään, terveydenhuollon ammattilaiset kohtaavat yhä enemmän haasteita rakentaa luottamuksellisia suhteita kriittisiin potilaisiin.

Rokotuksiin liittyvä polarisoitunut keskustelu on vaarassa johtaa kriittisten väestöryhmien marginalisoitumiseen ja sitä kautta yhä heikompaan luottamukseen suhteessa viranomaisiin, virallisiin suosituksiin ja julkiseen terveydenhuoltoon. On kuitenkin tärkeää muistaa, että rokote-epäröinti tai -kriittisyys ovat prosesseja ja sommitelmia, joita työstetään aina tässä hetkessä. Siksi kokemukset ja esimerkiksi kohtaamiset terveydenhuollossa voivat vaikuttaa siihen, miten sommitelma kehittyy ja kuinka mahdollisena esimerkiksi rokotuksen ottaminen tulevaisuudessa näyttäytyy. Kuulluksi tuleminen ja kaikkien ihmisten arvostava kohtaaminen niin terveydenhuollossa kuin julkisessa keskustelussa onkin erittäin tärkeää. Yleisellä tasolla rokotuksiin liittyvän luottamuksen menettämistä voidaan ehkäistä ennen kaikkea avoimen, maltillisen dialogin sekä läpinäkyvän tieteen, päätöksenteon ja viranomaistoiminnan kautta. ■

Kirjoitus perustuu Edistyksen Päivillä 2021 pidettyyn alustukseen.

Lähteet

- GOLDENBERG, M. (2021) Vaccine Hesitancy. Public Trust, Expertise, and the War on Science. Pittsburg: University of Pittsburg Press.
- JALLINOJA, P. ET AL. (2021). Valtavirtaa ja vastavirtaa - koronanäkemykset yhteydessä halukkuuteen ottaa koronarokotus. *Duodecim*, 137(19):2061-8.
- JALLINOJA P., VÄLIVERRONEN E. (2021). Suomalaisen luottamus instituutioihin ja asiantuntijoihin COVID19-pandemiassa. *Media & Viestintä* 2021;44:1-24.
- KILJUNEN, P., Tiedebarometri 2019. Tieteen tiedotus ry. <http://www.tieteentiedotus.fi/tiedebarometri.html> [luettu 20.11.2019]
- KONTIO, M. ET AL. (2021). Koronarokotuskattavuuteen vaikuttavat tekijät. Työpöytä 26/2021, THL.
- LAURENT, H. (2017). Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota. Lastenneuvoloiden kehittyminen osaksi kunnallista perusterveydenhuoltoa. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisu 61. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- LEACH M. & FAIRHEAD J. (2007) Vaccine anxieties: global science, child health and society. London: Earthscan.
- NURMI, J. (2021). Building 'natural' immunities: Cultivation of human-microbe relations in vaccine-refusing families. Teoksessa *With Microbes*, toim. Brives, C, Rest, M & Sariola, S. Mattering Press.
- NURMI, J. & HARMAN, B. (2021) Why do parents refuse childhood vaccination? Reasons reported in Finland. *Scandinavian Journal of Public Health*. April 2021. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14034948211004323>
- NURMI, J. & SALMENNIEMI, S. (2019). Konfliktien välttelyä ja piiloon hakeutumista: rokokritiittisten vanhempien vastustustaktiikat. Teoksessa *Hiljainen vastarinta*, toim. Autti, O. & Lehtola, V.-P. Tampere: Tampere University Press
- RYTTY, S. (2020). Rokotusvastaisuus historiallisena ilmiönä 1900-luvun alun Suomessa. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 57(3), 215-227.
- SARKANEN T.O., ALAKUTJALA A.P.E., DAUVILLIERS Y.A. ET AL. (2017) Incidence of narcolepsy after H1N1 influenza and vaccinations: systematic review and meta-analysis. *Sleep Med Rev*; 38:177-18.
- THL (2019). Kolmeen ikävuoteen asti rokottamattomat lapset. <https://www.thl.fi/roko/rokotusrekisteri/atlas/atlas.html?show=infantbc> [luettu 20.11.2019]
- TILASTOKESKUS (2021). Kansalaispulssi. <https://www.stat.fi/tup/htpalvelut/tutkimukset/kansalaispulssi.html> [luettu 19.10.2021]
- VUOLANTO, P. ET AL. (2020). Reconfiguring health knowledges? Contemporary modes of self-care as 'everyday fringe medicine.' *Public Understanding of Science*, 29(5), 508-523.